

YANGI DAVR VA ZAMONAVIY JAMIYATDA AXLOQIY QADRIYATLAR

Turg'unboyeva Gulnora Maxmud qizi

Guliston davlat pedagogika instituti

Tillarni o'qitish fakulteti 1-kurs talabasi

El.com: Gulnoraturgunboyeva61@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola Yangi Davr falsafiy tafakkuri asosida shakllangan axloqiy qadriyatlar tizimi va uning hozirgi globallashtirish, raqamlashtirish hamda madaniy polilog sharoitida kechayotgan transformatsiyasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda klassik axloqiy tamoyillarning zamonaviy chaqiriqlar (individualizm, pragmatizm, virtual reallik) ta'sirida o'zgarishi, milliy-an'anaviy qadriyatlar bilan umuminsoniy tamoyillarning uyg'unlashuvi jarayonlari qiyosiy-tahliliy usullar yordamida o'rganiladi. Maqola zamonaviy jamiyatda insonning axloqiy o'zlikni anglash mas'uliyatini oshirish, axloqiy madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladigan nazariy xulosalar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Аннотация: Данная научная статья посвящена анализу системы нравственных ценностей, сформировавшейся на основе философской мысли Нового времени, и ее трансформации в современных условиях глобализации, цифровизации и культурного полилога. В ней с помощью сравнительно-аналитических методов исследуются процессы изменения классических этических принципов под влиянием современных вызовов (индивидуализм, прагматизм, виртуальная реальность), а также гармонизации национально-традиционных ценностей с общечеловеческими принципами. Целью статьи является разработка теоретических выводов и практических рекомендаций, способствующих повышению ответственности человека за нравственное самосознание и развитию этической культуры в современном обществе.

Annotation: This scholarly article analyzes the system of moral values shaped by the philosophical thought of the New Age and its ongoing transformation in the context of contemporary globalization, digitalization, and cultural polylogue. It employs comparative-analytical methods to study the changes in classical ethical principles under the influence of modern challenges (individualism, pragmatism, virtual reality) and the processes of harmonization between national-traditional values and universal principles. The article aims to develop theoretical conclusions and practical recommendations that contribute to increasing human responsibility for moral self-awareness and enhancing ethical culture in the contemporary society.

1. Kirish. Insoniyat tarixi davomida axloqiy qadriyatlar jamiyatning asosiy poydevori, shaxsning komil inson bo'lib shakllanishining me'yori vazifasini o'tab kelgan. Ammo Yangi Davr (XVI-XVIII asrlar) bilan boshlangan ratsionalizm, ilmiy-texnik inqilob va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, ayniqsa, hozirgi zamonaviy jamiyat sharoitida ushbu qadriyatlar tizimi misli ko'rilmagan darajada murakkab transformatsiyaga uchramoqda. Ratsional tafakkurning

ustuvorligi, insonning tabiatdan ajralib, o'zini olam markaziga qo'yishi axloqiy me'yorlarning diniy-metafizik asoslaridan sekulyarizatsiya qilinishiga olib keldi. O'zbek faylasuf olimi Abdurahim Erkayev ta'kidlaganidek, ma'naviyatning asosi ham, uning qubasi ham axloqdir [3].

Bugungi axloqiy landshaftni belgilayotgan global jarayonlar – globallashuv, axborot texnologiyalarining kengayishi, madaniyatlararo o'zaro ta'sirning kuchayishi - axloqiy relyativizm (nisbiylik) va normativ krizis holatini yuzaga keltirmoqda. Maqolaning asosiy muammosi Yangi Davrning fundamental axloqiy tamoyillari (Kantning kategorik imperativi, utilitarizmning prinsiplari) zamonaviy jamiyatning pragmatik, individualistik va raqamli sharoitlariga qay darajada mos kelayotganini tahlil qilish, milliy axloqiy qadriyatlar va umuminsoniy mezonlar uyg'unligining nazariy asoslarini asoslashdan iborat. Abdulla Avloniy ta'riflaganidek, axloq bu "insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir" [2, 15-bet]. Ushbu ilmni zamonaviy kontekstda qayta o'rganish muhimdir.

2. Yangi Davr Axloq Falsafasidan Zamonaviy Axloqiy Dilemmalargacha

Yangi Davr falsafasida axloqiy qadriyatlar markaziga inson, uning erkin irodasi va aqli qo'yildi. Insoniy xatti-harakatlar uning o'ziga bog'liqligi, odam yaxshi-yomonni ajratishga qodir ekanligi B. Spinoza tomonidan "Etika" asarida alohida ta'kidlangan [4]. Immanuel Kantning kategorik imperativi – "O'z harakating maksimasi umumiy qonun bo'lishini xohlaydigan tarzda ish tut" [1] – universal axloqiy mezon yaratishga urinishning eng yorqin namunasidir. Uningcha, axloqiy qonun tashqi majburlash (diniy dogmatlar, ijtimoiy bosim) natijasi emas, balki sof aqlning ichki zaruriyatidir.

Biroq, zamonaviy jamiyat, xususan, postmodern tafakkur, bu universalizmga jiddiy raddiya bermoqda. Hozirgi axloqiy dilemmalar sharoitida Kantning mutlaq talablari ko'pincha yetarli emasdek ko'rinadi:

2.1. Individualizmning Radikallashuvi va Ijtimoiy Mas'uliyatning Tanazzuli

Yangi Davrdagi oqilona xudbinlik (T. Gobbs, J. Lokk) g'oyasi zamonaviy jamiyatda radikal individualizmga transformatsiyalandi. Gobbsning fikricha, hatto yaxshilik qilish zamirida ham o'z manfaatlarini to'g'ri anglash yoki "oqilona xudbinlik" yotadi [4]. Lekin hozirgi jamiyatda shaxsiy erkinlik va manfaatni mutlaq ustuvor qo'yish ijtimoiy mas'uliyat va kollektiv qadriyatlar (oilalar, jamiyat, millat) ahamiyatini pasaytirmoqda. Bu esa jamiyatda axloqiy me'yorlarga e'tibor susayib ketishiga va mumtoz axloqiy me'yorlarga nisbatan ishonchning zaiflashishiga sabab bo'lmoqda [3].

Individualizatsiya natijasida yuzaga kelgan pragmatizm (foyda olishga intilish) axloqiy tanlovni nafaqat "to'g'ri/noto'g'ri", balki "foydali/foydasiz" mezoniga asoslashni kuchaytirdi. Agar axloqiy tanlov faqat eng ko'p foyda keltirsa (utilitarizm nazariyasining zamonaviy ko'rinishi), u holda insonning qadr-qimmati va hayoti ikkinchi darajali bo'lib qoladi. Axloqning tarbiyaviy funksiyasi esa jamiyatda mavjud bo'lgan tarbiya tizimini umuminsoniyat tomonidan e'tirof etilgan axloqiy norma, urf-odat, an'analarga moslashtirishni taqozo etadi [6].

2.2. Texnoetika va Virtual Axloq. Raqamli texnologiyalar, Sun'iy intellekt (SI) va Virtual reallik (VR) yangi axloqiy sohalarni yuzaga keltirdi. SI ning axloqiy tanlov qilish imkoniyati

(avtonom transport vositalari, harbiy dronlar) Kantning faqat ongli-aqlli mavjudotgina axloqiy mas'uliyatni zimmasiga olishi mumkinligi haqidagi tamoyiliga jiddiy falsafiy chaqiriqdir.

Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi nomsizlik (anonimlik) hissiyoti axloqiy me'yorlarga rioya qilmaslik, mas'uliyatsiz xatti-harakatlar (kiber-bulling, yolg'on ma'lumotlar tarqatish) ko'payishiga olib keldi. Bunda axloqiy ongda nafaqat his-tuyg'ular, balki axloqiy tafakkur ham ishtirok etishi, ya'ni insonning mol-mulkka bo'lgan hirs oshib borgani kabi [3], axborotga bo'lgan hirs ham oshib, axloqiy tanlovni amalga oshirish qiyinlashadi.

3. Globallashuv Sharoitida Milliy va Umuminsoniy Axloqiy Qadriyatlar Sintezi. Zamonaviy jamiyatning eng muhim jarayonlaridan biri milliy-an'anaviy qadriyatlarning global tamoyillar (inson huquqlari, erkinlik, demokratik qadriyatlar) bilan aloqasi masalasidir. Tadqiqotlarga ko'ra, qadriyatlarning moslashuv jarayonida uchta asosiy yo'nalish kuzatiladi: 1. Saqlash va davom ettirish; 2. Transformatsiya (yangi mazmun kasb etishi); 3. Integratsiya (milliy qadriyatlarning global tamoyillar bilan uyg'unlashuvi) [5].

3.1. Milliy Qadriyatlarning Adaptiv Transformatsiyasi. O'zbekiston sharoitida milliy axloqiy qadriyatlar – Mehr-oqibat, Shaxsga hurmat, Ma'naviy komillikka intilish kabi tushunchalar Islom va sufiylik falsafasi asosida shakllangan. Masalan, oilaviy qadriyatlar an'anaviy jamiyatda asosan ota-onaga hurmat, naslni davom ettirish va kollektiv manfaatlarni ustuvor qo'yish bilan belgilangan edi. Zamonaviy sharoitda esa individual erkinlik, gender tengligi va shaxsiy tanlov qadriyatlari oilaviy munosabatlarga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda [5].

Bu jarayon qadriyatlarning o'zgarishini emas, balki ularning yangi kontekstga moslashishini anglatadi [5]. Milliy axloqiy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarur, zero yuksak axloqiylik ifodasi tarzida insonni komillikka chorlovchi buyuk kuch sifatida muhabbat, go'zallik kabi tushunchalar ham doimo ahamiyatli bo'lib kelgan [7].

3.2. Axloqiy Muvozanatni Saqlashning Ijtimoiy-Falsafiy Asoslari. Madaniy o'zgarishlar va axloqiy qadriyatlarning moslashuvi jamiyat taraqqiyotining ajralmas jarayonidir. An'anaviy qadriyatlar jamiyatning ma'naviy poydevorini tashkil etsa, zamonaviy davr ularni qayta talqin qilish va yangi sharoitlarga moslashtirishni talab qiladi [5]. Agar ushbu sintez muvaffaqiyatsiz bo'lsa, globallashuv fonida milliy o'zlikning zaiflashishi, madaniy gibridlikning kuchayishi va ma'naviy muvozanatning buzilishi xavfi mavjud [5]. Bunday sharoitda axloqiy ongga ega bo'lish, eng qiyin, og'ir damlarda birdan bir to'g'ri axloqiy tanlovni amalga oshirishga yordam beradi [6].

Gobbsning fikriga ko'ra, davlatda tenglik, qonun va jamiyatda axloq normalarning ustuvorligi ta'minlanishi shart [4]. Zamonaviy jamiyat uchun bu tamoyil ayniqsa dolzarb, chunki axloqiy normalarning ustuvorligi huquqiy va siyosiy barqarorlikning kafolatidir. Faqat yuksak axloqiy qiyofali kishilar mavjud bo'lgan jamiyatda hamma baxtli va adolatli hayot kechiradi, degan fikr Tomas Mor tomonidan ilgari surilgan [4].

4. Xulosa va Nazariy Takliflar. Yangi Davr axloqiy qadriyatlari zamonaviy jamiyat uchun muhim nazariy asos bo'lib qolmoqda, biroq ularning universal xarakteri hozirgi murakkab sharoitlarda qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Hozirgi kunda axloqiy me'yorlar ikki

qutb o'rtasida turibdi: Yangi Davrning mutlaq aqlga asoslangan universalizmi va postmodernning har qanday me'yorni inkor etuvchi nisbiyligi.

Zamonaviy jamiyatda axloqiy komillikka erishish uchun quyidagi nazariy asoslarni rivojlantirish lozim:

Refleksiv Axloqiy Ongni Rivojlantirish: Axloqiy me'yorlarni dogmatik qabul qilish o'rniga, har bir shaxsning axloqiy tanlovini mustaqil tahlil qilish, ijtimoiy oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyatini (refleksiya) kuchaytirish. Bu jarayon axloqiy tafakkur va his-tuyg'ular uyg'unligini talab qiladi [3].

Muvozanatli Qadriyatlar Sinergiyasi: Milliy-an'anaviy axloqiy mezonlarni global inson huquqlari tamoyillari bilan dialektik bog'liqlikda o'rganish va amaliyotga tatbiq etish. Axloqiy merosni konservatsiya qilish emas, balki kreativ adaptatsiya qilish zarur.

Texnoetikaning Institutsionalizatsiyasi: Virtual va raqamli muhit uchun axloqiy kodekslar va me'yorlarni yaratish, sun'iy intellekt tizimlariga mas'uliyat va adolat prinsiplarini singdirish.

Xulosa qilib aytganda, yangi davr axloqiy qadriyatlari zamonaviy jamiyatda faqatgina saqlanib qolish emas, balki chuqur falsafiy qayta talqin va transformatsiyaga muhtoj. Axloqiy o'zlikni anglash mas'uliyati bugungi kunda har qachongidan ham dolzarbdir.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Kant, I. (1785). Asosiy metafizika tamoyillari. (Axloq falsafasining markaziy asari. Kategorik imperativ konsepsiyasi).
2. Avloniy, A. (1995). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O'qituvchi. 15-bet.
3. Erkayev, A. Axloq mohiyatan mehvar – ma'naviy qadriyatlar uning atrofida aylanadi. Oyina.uz. [<https://oyina.uz/uz/article/1034>]
4. Ochilova, B.M. (2020). Axloq falsafasi. Jizzax davlat pedagogika universiteti. (Yangi davr axloq falsafasi). [<https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/06/Axloq-falsafasi-B.M.Ochilova.pdf>]
5. INSIGHT PUBLISHING. (2025). Zamonaviy ta'lim islohotlari va ularning amaliy yechimlari ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. (Qadriyatlarning transformatsiyasi). [<https://insightpublishing.org/index.php/zti/article/download/147/165/318>]
6. Untitled. (2024). Jamiyat, axloq va qadriyatlar falsafasi. Darslik. (Axloqning tarbiyaviy funksiyasi). [<https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/22/1715147723.pdf>]
7. Scribd. (2023). 7-Mavzu Etika. (Yuksak axloqiylik ifodasi). [<https://www.scribd.com/document/658582805/7-Mavzu-Etika>]